

Streszczenie pracy doktorskiej mgr Michała Turskiego

Streszczenie pracy doktorskiej „Biografien unter der Lupe: Die Deutsche Volksliste und die deutsche Minderheit in der Region Lodz, 1914-1970” napisanej pod kierunkiem prof. Leszka Olejnika z Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego i prof. Hans-Jürgen Bömelburga z Wydziału Nauk Historycznych i Kulturowych Uniwersytetu Justus-Liebiga w Giessen w Niemczech.

Przedmiotem pracy jest Niemiecka Lista Narodowa (pot. volkslista) oraz mniejszość niemiecka w Łodzi i regionie łódzkim w latach 1914-1970 w ujęciu biograficznym.

Rozdział 1 przedstawia najważniejsze metodologie i teorie nauk historycznych oraz społecznych użyte w pracy doktorskiej, a także przedstawia kluczowe dla pracy zbiory archiwalne. Do analizy problemów związanych z volkslistą oraz rekonstrukcji biografii użyto nauk biograficznych, historycznej i jakościowej analizy dyskursu, badań nad konfliktami, teorii ego-dokumentów jak i powstałej stosunkowo niedawno w Niemczech teorii lojalności. Najważniejszymi archiwami wykorzystywanymi w tej pracy doktorskiej są Archiwum Państwowe w Łodzi i Poznaniu, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej oraz w mniejszym stopniu Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Instytutu Zachodniego, Centralne Archiwum Wojskowe, Bundesarchiv i Archiv Bad Arolsen. Z uwagi na obszerność zasobów archiwalnych ankiet volkslisty oraz powojennych akt sądowych jak i nieudostępnianie wielu akt przez dekady (dane wrażliwe, stygmatyzacja volkslisty) opisuję specyfikę dostępu do zbiorów archiwalnych o volksliście w Rozdziale 1.

Rozdział 2 jest omówieniem historii Niemców łódzkich od wybuchu pierwszej wojny światowej do sierpnia 1939 r. Z uwagi na istnienie wielu publikacji opisujących różne aspekty życia mniejszości niemieckiej w Polsce oraz niezajomość tematu w Niemczech poza wąskim gronem ekspertów zdecydowałem się opisać tematycznie-chronologicznie ewolucję polityczną postaw Niemców łódzkich po 1914 r. oraz wskazać najważniejsze czynniki wyróżniające tę grupę Niemców spośród innych grup ludności niemieckiej w Europie Środkowo-Wschodniej zamiast faktograficznego przedstawienia danych.

Niemcy łódzcy byli przed 1939 r. populacją o niezbyt mocnej identyfikacji z Niemcami i niemieckością (widoczne w „niemieckojęzycznych zamiast „niemieckich” stowarzyszeniach), dobrze znającą język polski i rosyjski oraz z zupełnie inną historią relacji polsko-niemieckich, tj. bycia świeżo przybyłą mniejszością pod nieniemieckimi rządami zamiast życia na terenach utraconych przez państwo niemieckie. Z tego powodu moim zdaniem ewolucja polityczna Niemców łódzkich po 1918 r. charakteryzuje się nie tylko wzrostem partii prawicowych i pronazistowskich jak zauważa to historiografia polska, ale też z stosunkową popularnością nurtów nastawionych na współpracę i pokojowe współzycie z Polakami i Żydami jak DKuWB lub DSAP.

Rozdział 3 zawiera analizę Niemieckiej Listy Narodowej jak i sytuacji mniejszości niemieckiej w Łodzi i w regionie łódzkim w czasie drugiej wojny światowej. W rozdziale omówiono ewolucję volkslisty i pojęcia obywatelstwa na ziemiach przyłączonych do Rzeszy od 1937 r. jak i po wybuchu drugiej wojny światowej – od inkluzyjnych projektów nadania obywatelstwa wszystkim nieżydowskim obywatelom danego terenu jak w przypadku Austrii lub na mniejszą skalę Sudetów do hierarchizacji obywatelstwa najpierw w Kraju Warty a od marca 1941 r. na wszystkich ziemiach przyłączonych do Rzeszy.

W rozdziale 3 omówiono także kwestie administracyjne związane z zapisem na volkslistę – od procedury zapisu i odwołań od decyzji urzędników lub odmowy przyjęcia volkslisty do samych placówek urzędu Niemieckiej Listy Narodowej i ich funkcjonowania. Procedura przyznania obywatelstwa wiąże się z automatycznym zaszeregowaniem w kategorii swój-obcy, oraz dyskursach wyznaczających granice między obydwoma zbiorami. Volkslista była systemem ekskluzji wybranych grup społecznych niemieszczących się w ramach niemieckości wyznaczanych przez ideologię narodowosocjalistyczną i także obejmowała proces katalogizacji oraz oceny osób na podstawie szeregu czynników – obydwie fenomeny zostały przeze mnie przeanalizowane w rozdziale 3. W czasie niemieckiej okupacji volkslista funkcjonowała o kryteria języka, socjalizacji i przedwojennej samoidentyfikacji (deklaracji przynależności do narodu lub kultury, czyli po części akulturacji) – kryteria te jednak w Łodzi były niewystarczające z uwagi na wielojęzyczność, akulturację wielu Niemców do kultury polskiej i Polaków oraz Żydów do kultury niemieckiej jak i zmienność lojalności mieszkańców Łodzi wobec politycznej władzy.

Ważną częścią rozdziału 3 są pola konfliktu między Polakami i Żydami a Niemcami jak i wewnątrz samej społeczności Niemców w okupowanej Łodzi – z jednej strony byli volksdeutsche łódzcy, przed wojną obywatele II RP i mieszkańcy regionu łódzkiego, z drugiej napływowi Niemcy z krajów bałtyckich i Niemcy z Rzeszy. Dodatkowe napięcia rodziła także wspomniana przeze mnie hierarchizacja obywatelstwa i ocena – osoby z najniższą kategorią volkslisty musiały się liczyć z szeregiem ograniczeń w życiu zawodowym i prywatnym wynikającymi z odmowy rozciągnięcia przywilejów volkslisty na całą populację volksdeutschów oraz nieufność narodowych socjalistów do niewystarczająco niemieckich osób.

Rozdział 4 zawiera analizę położenia mniejszości niemieckiej w regionie łódzkim po wyzwoleniu w styczniu 1945 r. oraz analizę prawodawstwa i procesów sądowych przeciwko volksdeutschom łódzkim do 1949/1950 r. Mniejszość niemiecka z uprzywilejowanej w trakcie wojny przez niemieckiego okupanta grupy została uznana za niepożądaną i wykluczoną z powojennego społeczeństwa Łodzi i regionu łódzkiego.

W ramach analizy procesów sądowych, argumentacji volksdeutschów przed sądami jak i wyroków w tych procesach omawiam procesy przed Specjalnym Sądem Karnym w Warszawie z siedzibą w Łodzi,

Sądach Grodzkich w Łodzi, Pabianicach, Zgierzu, Tuszynie oraz Sądem Okręgowym w Łodzi wytaczanym Niemcom łódzkim. Są to procesy z jednej strony o zbrodnie lub udział w aparacie administracyjnym okupanta, z drugiej procesy o rehabilitację volksdeutschów i ponowne włączenie do polskiego społeczeństwa jako obywatela polskiego oraz o zapisanie się w trakcie okupacji na volksliste.

Argumentuję w pracy że powojenne przekształcenia wymiaru sprawiedliwości oraz specyfika Łodzi jako etnicznie mieszanego miasta wymusiły łagodniejsze niż w innych regionach Polski karanie Niemców przez sądy. Volksdeutsche którzy zdecydowali się na proces i doczekali go (nie zostali wysiedleni) byli dziećmi, młodzieżą albo starcami, widoczna jest też przewaga kobiet wśród wnioskodawczyń i zrehabilitowanych.

W tym rozdziale analizuję argumenty przedstawiane przez volksdeutschów i volksdeutschki na rzecz ich rehabilitacji przez sądy grodzkie. Niemki i Niemcy używali różnorodnych argumentów, większość z nich decydowała się jednak na użycie argumentów z socjalizacji („mój dom był prowadzony po polsku”), nieuczestniczenia w niemieckim życiu politycznym i społecznym jak i języka oraz pomocy Polakom. Dzieci i przedsiębiorcy są grupami używającymi wyraźnie odrębnych argumentów wynikających albo z ich wieku i socjalizacji w szkole albo z ich pozycji społecznej i majątku który musieli ratować przed wywłaszczeniem jak i przede wszystkim pomocy polskim pracownikom.

Powojenne traktowanie mniejszości niemieckiej w regionie łódzkim wymaga także analizy propagandy antyniemieckiej w prasie łódzkiej w tym procesów rehabilitacyjnych, przestępczości Niemców i wobec Niemców jak i podjęcie tematyki katalogizacji i oceny Niemców przez różne instytucje poprzez np. wydawanie zaświadczeń Polakom o nienagannym zachowaniu i zbieranie informacji. Także i w tym rozdziale omówiono szereg pól konfliktu – od konfliktu o zasoby (majątki i miejsca pracy) do kwestii wyznania i małżeństw mieszanych. W rozdziale zarysowano także tematykę wysiedleń Niemców oraz ich pracy przymusowej w obozie na Sikawie.

Rozdział 5 zawiera analizę okresu po 1950 r., cechującego się spadkiem znaczenia mniejszości niemieckiej. Administracja regionu łódzkiego i po części także struktury służb bezpieczeństwa PRL przywiązywały mniejszą wagę do miejscowych Niemców, już pełnoprawnych obywateli Polski. Omówiłem w tym rozdziale także różne aspekty życia Niemców w Łodzi i regionie łódzkim jak np. szyskany i zbieranie danych w zakładach pracy jak i prośby o emigrację. Większość zrehabilitowanych volksdeutschów pragnęła po 1949 r. wyjechać do RFN, co wiązało się z prośbami do instytucji PRL i PZPR oraz akcją łączenia rodzin. Ciekawym wątkiem pobocznym jest też konstrukcja obrazu Niemca łódzkiego po 1950 r. w PRL.

Ostatni rozdział zawiera zrekonstruowane życiorysy wybranych przeze mnie volksdeutschów i volksdeutschek regionu łódzkiego, z naciskiem na lata 1939-1950. Zdecydowałem się omówić po jednej rodzinie lub osobie z kilkunastu grup społecznych ważnych dla Łodzi XX wieku lub mających znaczenie jako przykłady losów Niemców łódzkich tego okresu. W tym rozdziale omawiam różne przykładowe

zrekonstruowane biografie od zwykłych robotników i komunistów do fabrykantów lub osób z elit przedwojennej Łodzi.

26.09.2022, Michał Towski